

Stevan BUGARSKI
Sânmartinu Sârbesc

UNELE EVENIMENTE DIN ANII 1848-1849 LA VARIAȘ, ÎNTRE TRADIȚIE ȘI ISTORIE

În evenimentele din 1848-1849 popoarele au intrat cu diferite interese și au încercat să-și rezolve anumite probleme de ordin social, politic, național, dar situația a devenit deosebit de complexă și implicarea diferitelor națiuni foarte variată. Sârbii s-au aflat într-o poziție oarecum specifică: având privilegiile ilire acordate de Viena și neajungând la nici o înțelegere cu Budapesta, s-au raliat imperialilor.

O perioadă însemnată de timp Fortuna fusese de partea trupelor maghiare: acestea ocupaseră Aradul și ajunseseră sub zidurile Timișoarei, care însă nu cedau. Localitățile din teritoriul cuprins de lupte treceau când sub ocupația “rebelilor”, când sub cea a austriecilor sau sârbilor, și fiecare din tabere, pretinzând că este eliberatoare, se răfuaia fără milă cu persoanele suspectate de simpatizare cu unul din adversari.

În perioada decisivă comuna Variaș rămăsese sub ocupația armatei lui Kossuth, dar sârbii din localitate, fiind sub jurisdicția Episcopiei Timișoarei, care susținea pe comandantul cetății Timișoara, Georg Rukavina, în eforturile acestuia de a nu ceda asediului, au simpatizat cu imperialii, ceea ce nu a rămas fără repercursiuni.

Un localnic autodidact, Aron Rosić (1929-1994),

cercetător al trecutului comunei și colecționar al unor înscrisuri și obiecte referitoare la Variaș și împrejurimi, ne-a lăsat mărturii interesante¹.

Astfel, el afirmă că, de la începutul evenimentelor, din Variaș au fost mobilizate urgent 80 de persoane pentru apărarea localităților Vârșeț și Biserica Albă, atacate de Kossuth.

Tot de la el a rămas informația că în primăvara anului 1848 a venit în comună un ofițer al armatei imperiale, pe nume Konstantin Kristiforović, însoțit de două cătane, și a dispus ca notarul Pavel Koronási și primarul Adam Ochsenfeld să fie pedepsiți cu 40 de lovituri la spate, pentru că nu au arborat steagul alb în semn de supunere armatei imperiale. Apoi a dispus să fie convocată adunarea localnicilor spre a alege o nouă conducere comunală. Astfel au fost aleși: preotul Arsenije Nikolić și un comitet de 12 membri: Arsa Rosić, Kosta Tododrov, Luka Lukin, Rada Lukin I, Rada Lukin II, Johann Mundlock, Matheus Hessler, Michael Paul, Adam Ochsenfeld, Marko Stefanov, Tanacko Pejić și Miša Manojlov.

Din păcate, Aron Rosić nu a menționat sursele și nici nu a datat strict ordinea evenimentelor. Doresc ca prin citarea în continuare a unor documente să contribuie la completarea și pe-alocuri la îndreptarea relațiilor lui.

La 7 iunie 1848 o comisie însoțită de trupe s-a deplasat la Variaș spre a ancheta “încercările illire”. Din raportul lui Vinkler Ferenc rezultă că locuitorii din comună, ațâțați de preotul local, așteptau venirea rușilor

¹ A se vedea, pentru conformitate, cartea *Iz sela u selo*, București 1983, capitolul *Varjaș*, pag. 20-21.

și a sârbilor. Deși nu a putut obține nici o declarație de la vreun localnic, comisia a arestat patru fruntași pe care i-a trimis la închisoarea din Timișoara, unde spera ca “încăpățânarea lor să fie coruptă”².

Un caz deosebit de dramatic, semnalat lapidar de Aron Rosić, se află consemnat, oarecum semioficial, în arhiva parohială, sub forma de notițe răslețe pe mai multe documente.

La Parohia Ortodoxă Sârbă din localitate se întocmeau, începând cu anul 1845 și până în 1848, conform unei proceduri dispuse de autorități, matricole paralele, duble, de stare civilă: unele în limbă sârbă și altele în limbă maghiară³.

În registrul matricol al celor decedați întocmit în limba sârbă⁴, sub nr. 555 din data de 1 mai 1849 este înregistrat decesul lui Georgij, fiul lui Pavel Aćimov, apoi este adăugat următorul text:

La 1 mai 1849. Vezi la coperta din spate care oamenii au fost omorâți în revoluție din puști în izlazul Variașului, 12 la număr.

² I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968, pag. 82.

³ Prin *Circulara* din 26.04.1848 episcopul Timișoarei Pantelejmon (Živković) a recomandat ca registrele matricole de stare civilă să se întocmească pentru fiecare comuna bisericească în limba maternă a populației; de atunci s-a renunțat la matricolele duble, iar la Variaș Registrul matricol al celor decedați, început în limba maghiară, a fost continuat în limba sârbă.

⁴ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (În textul ce urmează: DJTAN), Fond Parohia Ortodoxă Sârbă Variaș, Nr. 10, Registrul celor decedați 1842-1849. Textul original este în limba sârbă, iar aici este redat în traducere.

Iar pe fila de alăturată copertei din spate scrie:

Spre luare aminte

La 1 mai 1849. Nr. 555. În izlazul Variașului 12 oameni au fost omorâți din puști în revoluția maghiară și și-au dat sufletul, iar la 10 iunie anul 1850, Nr. 676, cu permisiunea Ministerului Maghiar, au fost strămutați în cimitirul de obște.

La înmormântare au fost prezenți: protopopul Timișoarei Veselinović și parohii Variașului Ivković și Nikolić.

Relatarea însăși, prudentă și reținută, deși consemnată după depășirea evenimentelor, poartă în sine o notă de dramatism. În speță se remarcă lipsa oricărei precizări cu privire la cei care au comis crima. Conform tradiției locale, arestările și execuția au fost îndeplinite de un detașament din armata maghiară, în urma unui denunț.

Mai completă și mai tensionată este mențiunea din registrul matricol al celor decedați care din 1845 se întocmea în limba maghiară⁵.

Sub nr. 676 din 10 iunie 1850 este înregistrat decesul lui Mirko, fiul lui Pavel Lazarević, apoi este adăugat:

Vezi la coperta din spate care dintre creștini au fost omorâți din puști în revoluție în izlazul Variașului.

Textul explicativ se află tot pe fila de protecție alăturată copertei din spate:

Spre luare aminte

La 1 mai 1849. Nr. 555. În izlazul Variașului 12

⁵ Idem, nr. 13, Registrul celor decedați 1845-1852. Textul original este în limba sârbă, iar aici este redat în traducere.

oameni au fost omorâți din puști în revoluția maghiară și și-au dat sufletul, iar în 10 iunie anul 1850, Nr. 676, cu permisiunea Ministerului Maghiar, au fost aduși în fața bisericii 10 morți, și acolo li s-a cântat prohodul în prezența Preacucernicului D. Veselinović, protopopul Timișoarei, a diaconului timișorean, a parohilor Variașului Arsenije Nikolić și Pavel Ivković.

De aici se înțelege că cei executați fuseseră îngropați la locul execuției fără serviciul religios, iar ulterior au fost exhumati și înmormântați creștinește în cimitir. Apare însă o neconcordanță ciudată: împușcați 12, prohodiți 10! Explicația se găsește în continuarea textului notiței:

Numele celor uciși:

Tanacko Pejić

Gaja Rosić

Ilija Kuzmanov

Luka Josin

Gliša Čudov

Miša Manojlović

Marko Stefanić

Toša Miladinović, dascăl

Rada Milanković

Mita N. - cel ce era preste armăsarii comunale

Arsa Naumov, a fost atins de glonț, dar a rămas în viață

Damjan Marinkov, a fos atins de glonț, dar pe urmă a mai trăit mult.

În Variaș, la 12 iunie 1850. Pavel Ivković, administrator al parohiei.

Deci, doi dintre cei împușcați scăpaseră cu viață,

fiind numai răniți. Aron Rosić afirmă că Arsa Naumov a trăit până în anul 1864, iar Damjan Marinkov până în anul 1890; datele acestea, însă, nu se confirmă. Prin consultarea registrelor matricole de stare civilă ale Parohiei Ortodoxe Sârbe nu am reușit, ce-i drept, să stabilesc data morții lui Damjan Marinkov, dar referitor la Arsenije (hipocoristic: Arsa) Naumov se află consemnat că a decedat în data de 16 martie 1890, fiind în vârstă de 82 ani⁶.

Este de remarcat că printre cei executați s-au aflat oameni de vază: trei dintre cei 12 consilieri locali aleși în primăvara anului 1848 (Tanacko Pejić, Miša Manojlović, Marko Stefanić alias Stefanov), unul din primarii de odinioară (Gaja Rosić), dascălul satului (Toša Miladinović, consemnat la Variaș încă din anul 1843) și un angajat al Primăriei (Mita N., în persoana căruia Aron Rosić îl identifică pe Mita Cocin).

Voi încerca să mai lămuresc cine au fost preoții pomeniți în nota menționată.

Familia Nikolić pare să fi fost o dinastie locală de preoți. În anii 1767-1776, unul din preoții din Variaș era Mihail Nikolić, localnic, hirotonit în data de 01.01.1766⁷. Ulterior apare ca preot Arsenije Nikolić I, tot localnic, menționat în 1843 ca “emeritus parochus”⁸, o mențiune asupra căreia ar mai trebui făcute cercetări; el a decedat la

⁶ Idem, Nr. 18, Registrul celor decedați 1880-1895, poz. 22/17.03.1890.

⁷ I. D. Suciuc - Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Volumul I, Timișoara, 1980, pag. 305, 369.

⁸ Aloysium Reesch de Lewald, *Universalis Schematismus Venerabilis Cleri Orientalis Ecclesiae Graeci non Uniti Ritus... pro anno 1843/4*, Budae, S.a., pag. 115.

Variaș în data de 26 aprilie 1848 în vârstă de 33 ani⁹. La evenimentele din 1848-1849 a participat Arsenije Nikolić I?, și el localnic, care a decedat la Variaș în data de 13 noiembrie 1856, în vârstă de 42 ani¹⁰.

Pavel Ivković, născut la Novi Sad, se află consemnat în anul 1840 ca diacon la Biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel din Arad, ctitorie a familiei nobiliare sârbe Tekelija¹¹. La Variaș apare din 1845, dar, după cum rezultă, în anul 1850 încă nu fusese paroh, ci doar administrator al parohiei. A decedat la Variaș în data de 21 decembrie 1887, ca protoiereu, în vârstă de 83 ani¹².

Mai rămâne o nedumerire asupra formulării că în iunie 1850 cei 10 fuseseră strămutați în cimitirul de obște cu aprobarea Ministerului Maghiar. Realitatea este că încă din data de 3/15 decembrie 1848 împăratul Franz Josif recunoscuse mitropolitului Carlovățului demnitatea de patriarh, iar general-maiorului Stefan Šupljikac - cea de voievod al poporului sârb, anticipând astfel formarea provinciei Voivodina Sârbească și Banatul Timișean, care va fi consfințită prin Constituția din 4 martie 1849. Noua provincie, cu sediul la Timișoara, era subordonată direct Vienei, nu depindea în nici un fel de Guvernul Maghiar¹³. De aceea, preotul Pavel Ivković face o eroare, afirmând

⁹ DJTAN, Fond Parohia Ortodoxă Sârbă Variaș, Nr. 13, Registrul celor decedați 1845-1852, poz. 415/26.04.1848.

¹⁰ Idem, Nr. 16, Registrul celor decedați 1853-1879, poz. 426/15.11.1856.

¹¹ Petar Momirovi}, *Stari srpski zapisi i natpisi u Vojvodini*, Kwiga 3, Novi sad, 1996, pag. 204.

¹² DJTAN, Fond Parohia Ortodoxă Sârbă Variaș, Nr. 18, Registrul celor decedați 1880-1895, poz. 91/23.12.1887.

că în anul 1850 s-ar fi primit vreo aprobare de la Ministerul Maghiar, care, de fapt, nu avea nici o competență pe teritoriul Variașului, aflat în cuprinsul Voivodinei Sârbești.

Dar lăsând la o parte această eroare inexplicabilă, constatăm că evenimentul ca atare s-a imprimat puternic în conștiința contemporanilor. O notiță aproape identică cu cele două citate se regăsește și pe o carte bisericească, aflată la ora actuală în localitatea Kikinda (Serbia)¹⁴.

Pe locul execuției, în izlazul Variașului, la ieșirea din sat spre Periam, a fost înălțată o cruce de lemn, care, refăcută de câteva ori și înlocuită în zilele noastre cu una din metal, mai străjuiește pe locul tragediei din data de 1 mai 1849.

Am rememorat aceste evenimente cu un scop, pe care-l consider pertinent: de a sugera, de a propune Primăriei comunei Variaș, uneia dintre cele mai prospere comune din România, să-și asume datoria de a marca locul execuției printr-o placă cu inscripție memorială. Ar fi o datorie față de înaintașii de la Primărie și din comună, și una față de memoria colectivă, care a păstrat vie amintirea evenimentului prin tradiție transmisă din generație în generație.

¹³ Dr Du{an J. Popovi}, *Srbi u Vojvodini*, Kwiga tre}a, Novi Sad, 1990, pag. 306-308.

¹⁴ O copie a textului mi-a transmis-o cu amabilitate prof. Dragoljub Badrljica din Mokrin (Serbia).